

GYVENIMAS – NE VISADA SALDŽIOS KOŠĖS ŠAUKŠTAS

ĖMUŽIS, Marius. *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose: mokslo studija*. Vilnius: Baltos lankos, 2020. – 205 p. ISBN 978-609-479-295-3

Aistė Petrauskienė
Lietuvos nacionalinis muziejus

Nors ir nedideliais žingsniais, bet nesuklysiu pasakiusi, kad partizaninio karo istorija sėkmingai žengia į savo aukso amžių, nes dėmesys jai išgyvena ne ką mažesnę pakilimo laikotarpį nei Atgimimo metais. Tik akcentai šįkart dedami kitur, o ir tie, kurie domisi šia istorija, jau kiti. Per tą laiką pasikeitė ne tik pasakotojų ir tyrėjų karta, bet ir tie, kuriems šis pasakojimas skirtas. Daugeliu atvejų ir pasakojimo formos gerokai pakitusios. Iš pirmam nepriklausomybės dešimtmečiui būdingos tradicinės istorinės pasakojimo sampratos, praėjus trejiems dešimtmečiams, ji iškeliami vis kitokioje šviesoje. Ne paslaptis, kad ilgą laiką visuomenės istorinėje sąmonėje dominavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jų valdovų pasakojimai, tačiau pastaraisiais metais, ypač po 2018 m. Adolfo Ramanausko-Vanago palaikų suradimo, tikėtina, kad net juos lenkia.

Ginklai, ligos, gyvenimo sąlygos, bunkeriai, kasdienybė ir dar daugelis partizaninio karo temų šiandien iškeliamos į dienos šviesą. Iš plačių viską apimančių temų pereinama į mikroistorijas, kuriose gerokai daugiau jausmo, emocijų ir potyrių. Tokią pat vietą užima ir moterų tema. Jų vaidmuo partizaniniame kare jautri ir sudėtinga, tačiau kartu ir labai patraukli. Domimasi ja pačiuose įvairiausiuose kūrybiniuose lygmenyse. Pažymėtina, kad visam tam dėmesio daugiausia skyrė pačios moterys. 2005 m. pasirodė Onos Voverienės knyga „Žymiosios XX amžiaus moterys: partizanės, ryšininkės, tremtinės, kovotojos“¹, 2006 m. pirmasis akademinis Žanetos Smolskutės straipsnis „Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai“², Karolinos Žernytės 2016 m. sumanytas pasipasakojimų ir pasigiedojimų vakaras „Rūtos“³, 2020 m. pristatytas teatro „Labas“ kūrėjų Neringos Varnelytės ir

¹ VOVERIENĖ, Ona. *Žymiosios XX amžiaus Lietuvos moterys: partizanės, ryšininkės, tremtinės, kovotojos*. Kaunas, 2005.

² SMOLSKUTĖ, Žaneta. Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai. *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 2, p. 53–61.

³ Sutartinių giedojimo ir istorijų pasakojimo vakaras „Rūtos“, 2018-01-05 [žiūrėta 2020-03-18], [interaktyvus]. Prieiga internete: <https://allevents.in/mobile/amp-event.php?event_id=926497617517439>.

Vitalijos Mockevičiūtės spektaklis „Miško seserys“⁴ ir kiti didesni ar mažesni kūriniai, leidžiantys iš įvairių pusių pažvelgti į moteris partizaninio karo metais.

Atrodytų natūralu, kad, nepaisant istorinių aplinkybių ar laiko skirties, moteriai suprati moterį kiek paprasčiau nei vyrą. Tad žvelgiant į Mariaus Ėmužio knygą „Partizanė. Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose“, belieka stebėtis autoriaus drąsa imtis šios istorijos. Skaitant knygą iki paskutinio puslapio išlieka intriga, ar autoriui (pirmiausia kaip vyrui) pavyks *suprasti* jaunos moters (iš)gyvenimą, kadangi partizanės Monikos Alūzaitės istorijoje svarbus ne tik ar ne tiek pats partizaninio karo pasakojimas, kiek jaunos merginos patirtys sudėtingu ir dramatišku Lietuvai laikotarpiu.

Knygos herojė Monika Alūzaitė (1931–1997) gimė Želvių kaime (Užvenčio valsč.). Onos ir Vinco Alūzų šeimoje augo trys vaikai, kurie buvo auklėjami itin pamaldžiai. Knygos autorius pažymi, kad tai didele dalimi galėjo lemti ir būsimos partizanės apsisprendimą tarnauti Dievui ir Tėvynei. Būdama gimnaziste, 1950 m. rudenį jausdama artėjantį areštą, pasitraukė pas Žemaičių apygardos partizanus, dirbo štabe, rengė leidinį „Malda girioje“. Sudėtingas ir nelengvas buvo jaunos merginos kovos kelias, pasibaigęs 1952 m. gruodžio 23 d. apsupus bunkerį Syderių kaime Antano Dapkevičiaus sodyboje. M. Alūzaitė apžiojusi šautuvą bandė nusišauti. Pasibaigus karinei operacijai, buvo skubiai išvežta į Telšių ligoninę. Ją gydžiusi medicinos sesuo Alma Poškaitė-Kubilienė atsiminimuose taip aprašė sužeidimus: „Jai buvo peršauta lūpa, atplėšta nosis, kulka išėjusi per pakaušį, smegenys išplėštos, išėję iš kaukolės.“⁵ Įvyko stebuklas, ir partizanė gijo, tačiau jautė, kad artėja tardymai. Dar būdama ligoninėje ji antrą kartą bandė nusižudyti, smeigdamą į galvoje buvusią žaizdą nulaužtą šaukštą, kuris buvo atneštas kartu su ligoniams skirta manų koše. Nepaisant visų sužalojimų, M. Alūzaitė liko gyva, kalėjo lageryje, 1956 m. sugrįžo į Lietuvą ir sulaukusi nepriklausomybės savo jėgas paaukojo laisvės kovotojų atminimo įamžinimui, prisiminimų serijos „Erškėčių keliu“ leidybai⁶.

Autorius knygą pradeda asmeniniu ir jautriu pasakojimu apie *pažintį* su partizaninio karo istorija bei gana oficialia darbiniais santykiais pagrįsta pažintimi su Monikos Alūzaitės gyvenimu. „Nesąmoningai pirmiausia paėmiau bylos trečią tomą gerai pažįstamu gelsvu, mėlynais rašikliais ir antspaudais išraibintu kartoniniu viršeliu apspurusiais kampais. [...] Aplankas storas, matėsi įklijuoti vokai – vadinas, juose

⁴ Neringos Varnelytės ir Vitalijos Mockevičiūtės teatras debiutuos spektakliu apie miško seseris, 2020-01-17, [žiūrėta 2020-03-18], [interaktyvus]. Prieiga internete: <<https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1134364/neringos-varnelytes-ir-vitalijos-mockeviciutes-teatras-debiutuos-spektakliu-apie-misko-seseris>>.

⁵ POŠKAITĖ-KUBILIENĖ, Alma. Pasimelsk už mano vėlę... (1952 12 23). In *Erškėčių keliu*. [D. 1]: *atsiminimai, straipsniai, partizanų archyvo dokumentai ir kiti liudijimai apie pokarį Žemaičiuose*. Sudarytoja Monika ALŪZAITĖ-KULIČAUSKIENĖ. Kaunas, 1996, p. 131.

⁶ Pirmasis prisiminimų knygos „Erškėčių keliu“ tomas pasirodė 1996 m., tačiau net ir po sudarytojos Monikos Alūzaitės-Kuličiauskienės mirties 1997 m. knygų serija nenustojo ėjusi. 2019 m. pasirodė septintoji serijos „Erškėčių keliu“ knyga.

gali būti autentiškų partizanų dokumentų ar nuotraukų, surinktų kaip „nusikaltimo“ įrodymai. Vis dėlto čia buvo įdėta dar kai kas – sąsiuvinis langeliais, rudu dirbtinės odos viršeliu, nutrintais ir pabalusiais kampais, su įspaustu ornamentu ir rusišku užrašu „для записи“ (rus. užrašams). Tai Monikos Alūzaitės dienoraštis. [...] Pradėjau atidžiau skaityti visą jos bylą. Užvertęs paskutinio – ketvirto – tomo galiausiai puslapį, pagalvojau, kad net dramatiškų ir dažnai mums nesuvokiamų partizanų gyvenimų ir likimų kontekste susidūriau su neįtikėtina istorija. Turėjau ją aprašyti ir papasakoti kitiems.“⁷

M. Alūzaitės dienoraštis unikalus, tikriausiai kaip ir kiekvienas tuo metu rašytas. Tačiau partizaninio karo moterų dienoraščių kol kas daugiau nėra žinoma, o gal dar nesurasta, nepaviešinta. Šio dienoraščio unikalumas atsiskleidžia ir *nesuasmeninta* jo forma. Folkloristė Jurga Ūsaitytė pažymi: „Kiekvienas rankraštis yra atsiradęs iš žmogaus noro integruotis subkultūroje, taip įtvirtinant savo tapatumą ar išreiškiant bendrystę su tam tikra grupe.“⁸ Tad šis partizanės dienoraštis, atviras, viešai pasiekiamas ir todėl kitų kartu bunkeryje gyvenusių bendražygių pildomas, buvo visai kas kita, nei matome skaitydami pirmuosius partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio įrašus. M. Ėmužis knygoje teigia: „Anuomet jaunuoliai neretai turėdavo sąsiuvinį, kuriuose prašydavo draugų ir pažįstamų ką nors parašyti. Monikos dienoraštis galėjo būti šios tradicijos atspindys.“ Tačiau šioje vietoje tiktų J. Ūsaitytės mintis apie dar menkai tyrinėtus kelias asmeninės raštijos formų simbiozes⁹.

Sena atminimų albumų tradicija buvo tęsiama ir partizaninio karo metais. Tai liudija partizanų¹⁰ ir ryšininkų¹¹ bendražygių atminimui saugoti ir taip esamą akimirką užfiksavę užrašai. Teiginys, kad atminimų albumai „byloja ir apie to meto buitį, mentalitetą, kartais atspindi ir socialines bei politines to meto realijas“¹², žvelgiant į aptariamus dienoraščius, yra ypač aktualus. Lietuvos, Tėvynės, kovos, pasiaukojimo temos tapo esminėmis, o laisvės linkėjimas – etalonu.

M. Alūzaitės dienoraštyje, be linkėjimų, aptinkama ir dainų, kurios užėmė labai svarbią vietą laisvės kovotojų istorijoje. Jų užrašymas fiksuojant datą ir vietą (šifruotu bunkerio pavadinimu „Birutė“ ar „Ukmergė“) atliepia būdingą bruožą ir kitų

⁷ ĖMUŽIS, Marius. *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*. Vilnius, 2020, p. 13.

⁸ ŪSAITYTĖ, Jurgita. Dainų sąsiuvinis kaip asmeninės raštijos formatas. *Tautosakos darbai*, 2015, t. 50, p. 220.

⁹ *Ibid.*, p. 215–218.

¹⁰ Palyginimui, partizanas Viktoras Šniuolis-Diemedis turėjo nedidelį neilustruotą atminimų albumą, kuriame pasirašydami slapyvardžiais 1949 m. palinkėjimus rašė kiti laisvės kovotojai. Buvęs Kauno rezistencijos ir tremties muziejus.

¹¹ Palyginimui, ryšininkės Veronikos Janutytės baudžiamojame byloje kaip įkaltis išlikęs atminimo albumas, kuriame 1949 m. palinkėjimus su piešiniais paliko tiek kaimo jaunimas, tiek laisvės kovotojai. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. K-1, ap. 58, b. 41417/3, priedas prie baudžiamosios bylos.

¹² *Atminimų sodai: albumistikos etiudai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos album amicorum katalogas*. Parengė Rima CICĖNAITĖ, Reda GRIŠKAITĖ. Vilnius, 2016, p. 23.

asmeninės raštijos formų – atminimų albumų bei dienoraščių¹³. Taigi galime kalbėti ir apie šių raštijos dokumentų simbiozę. Iš partizaninio karo metų daugiausia žinoma atskirų dainų sąsiuvinių ar užrašų knygelių (jų dažnai aptinkama partizanų, ryšininkų ir rėmėjų baudžiamosiose bylose kaip įkalčių), tačiau yra išlikusių ir dienoraščių su dainomis pavyzdžių¹⁴.

M. Ėmužio knygoje pateikiamos ištraukos iš dienoraščio labai stiprios ir svarbios. Antai dienoraštyje bendražygis partizanas Ignas Čėsna-Benamis paliko įrašą: „Žinok, kaip yra pasakęs Goethe, gyvenimas ne visada saldžios košės šaukštą mums pateikia, bet ir kietą riešutą.“¹⁵ Gal šis sakinytis būtų tik sentencija, jei ne vėlesnis partizanės gyvenimas, kai gydoma ligoninėje M. Alūzaitė antrą kartą bandė atimti sau gyvybę šaukštu iš košės dubens. Dienoraščiui knygos autorius skiria nemažai dėmesio, piešia jo paveikslą, įvairiai interpretuoja paliktus įrašus, tačiau skaitytojui to unikalumo, kuris atsiskleidžia cituojant ištraukas, pateikiama gana nedaug. Vis dėlto norisi to grynumo kiek daugiau, tad apmaudu, kad į knygą nepateko visas M. Alūzaitės dienoraštis. Gal jo paskelbimas bus kitas svarbus ir reikšmingas autoriaus darbas?

Nors autorius knygą pristato kaip istorinę studiją, jos turinys pateiktas patraukliu ir lengvai skaitomu stiliumi. Partizanės M. Alūzaitės gyvenimo istorija pradeda nuo lemtingojo šūvio bunkeryje, tuomet tarsi laiko mašina grįžtama į gyvenimo pradžią, piešiamas šeimos ir artimiausios aplinkos paveikslas, aprašoma pagrindinė veikla gimnazijoje ir ginkluotos kovos kelias, narpliojami saugumo struktūrų žaidimai, kurie pasibaigė areštu, verbavimu ir lageriu. Pasakojimas baigiamas ne ką lengvesniu gyvenimo keliu sugrįžus iš kalinimo vietos į Lietuvą ir pasiaukojančia veikla jamžinant bendražygius Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

Moteriškumo tema, prie kurios autorius knygoje nuolatos sugrįžta, išreikšta įvairiais sąlyčio taškais. Ji regima ne tik per pačios Monikos jausmingą, nemaža dalimi dienoraščio eilutėse išreikštą gyvenimą, bet ir per jos santykius su aplinkiniais. Knygoje skiriama vietos Monikos ryšiams su laisvėje likusiu artimu draugu Justinu Pilipavičiumi aprašyti („Justinas ir Monika kalbėjosi visą naktį. Atrodo, jų ryšys stiprėjo. Vėliau sovietų tardytojui vaikinai šiek tiek pasakojo, apie ką tąnakt šnekėtasi. Bet šiam tai nepasirodė įdomu ir į protokolą jis sausai užrašė: „Kalbėjo apie meilės reikalus.“¹⁶). Moteriškumas jaučiamas ir aprašant santykius su bendražyge partizane Rima Lukšaitė-Kurapka („Geriau paklysti pasaulyje negu pačiai savyje. Tad, šalin pesimizmas, tegyvuoja optimizmas! Keliudamos tuo pačiu keliu, paduokime viena kitai ranką, ir nebebus tas kelias toks jau skaudus“¹⁷, – 1951 m. gegužės 3 d. dienoraštyje įrašą

¹³ ŪSAITYTĖ, J. Op. cit., p. 215.

¹⁴ Partizano Jono Junoko-Rūtenio dienoraštyje, rašytame 1946 m. sausio 27 d. – balandžio 22 d., yra 26 dainos bei keletas bendražygių palinkėjimų. Eugenijaus Junoko asmeninis archyvas.

¹⁵ ĖMUŽIS, M. Op. cit., p. 88.

¹⁶ Ibid., p. 44.

¹⁷ Ibid., p. 87.

paliko partizanė Kurapka). Ypatingas vaidmuo tenka santykiams su motina. Panašu, kad dar gyvenant laisvėje buvęs stiprus ir artimas ryšys tarp motinos ir dukros, pastarajai pasitraukus į pogrindį, tapo dar išraiškingesnis („Monika dienoraštyje daug rašė apie motiną ir jos ilgesį. Ši ėmė savotiškai įkūnyti pačią meilės ir artumo idėją: „Kaip aš jos pasiilgau! Dabar supratau, kad brangiausia pasaulyje tai yra motina ir jos niekas nepakeis.“¹⁸).

M. Alūzaitės istorija, kaip ne kartą pažymi M. Ėmužis, negali palikti abejingų. Sunku nesistebėti drama, kurią išgyveno ši mergina. Autorius, profesionaliai naudodamasis gausia publikuotų ir nepublikuotų šaltinių baze, piešia jos istoriją. Remdamasis Lietuvos ypatingajame archyve išlikusiomis agentūrinėmis ir operatyvinėmis bylomis, atskleidžia saugumo struktūrų žaidimus, siekiant sunaikinti paskutinius Žemaičių apygardos štabe veikusius laisvės kovotojus. Nepaisant sudėtingų, kartais detektyvą primenančių, tarpusavyje susipynusių faktų gausos, M. Ėmužis istoriją pasakoja lengvai ir suprantamai, todėl knyga tikrai bus patraukti visiems, kuriuos domina laisvės kovotojų likimai.

Neabejotina, kad greta knygos istorinės vertės tai svarus įnašas į lyčių studijas pokario metais. Kviečiu perskaityti knygą kiekvieną, kuriam svarbi partizaninio karo istorija. Linkiu su kiekvienu jos puslapiu pajauti, koks didis, turtingas ir prasmingas gali būti (ne)didelio ir (ne)eilinio žmogaus gyvenimas. Tik mes ir mūsų poelgiai lemia gyvenime įmintų pėdų gylį. Partizanė Monika Alūzaitė jas įmynė giliai, o knygos autoriaus Mariaus Ėmužio dėka – dar ir visiems pastebimai.

¹⁸ Ibid., p. 84.